

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Janez Cvirn – *Trdnjavski trikotnik* – drugačen pristop k raziskovanju nacionalizma

Janez Cvirn je poleti leta 2013 umrl. Za njegov dokončni znanstveni preboj je bila odločilna monografija *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, objavljena v Mariboru leta 1997; nedavno je izšla tudi v nemški izdaji.¹ Delo je postalo temelj spodnještajerske zgodovine poznega 19. stoletja. Če se danes ozremo na Cvirnov dosežke na področju zgodovine, ugotovimo, da se njegova dela zmeraj vrtijo okrog ene teme: nacionalnega konflikta med nemško in slovensko govorečimi

Štajerci v njegovi ožji domovini, na Spodnjem Štajerskem, v 19. in na začetku 20. stoletja. O tej temi, ki je danes zaradi evropske združitve bolj kot ne obstranska, je Cvirn objavil številne študije, vrhunec pa je nedvomno *Trdnjavski trikotnik*.

Za nemške in slovenske bralce je upoštevanja vredno dejstvo, da knjiga nudi drugačen pristop in ne sledi dotedanjim zgodovinskim raziskavam. Pri tem še najbolj izstopa, da Cvirn etničnega konflikta – kot bi pričakovali – ne opazuje s slovenske, pač pa z nemške perspektive. Starejša slovenska in jugoslovanska historiografija, ki se je ukvarjala s politično agitacijo pozne habsburške monarhije, je brez izjeme prikazovala zgodovino majhnega slovenskega naroda, ki se je nedavno »prebudil«, ki je stoletja trpel in hlapčeval Nemcem – ti naj bi vseskozi dušili njegov razvoj –, dokler ni pobegnil iz habsburške »ječe narodov« in zaživel v novem južnoslovanskem kraljestvu. Od teh vzorcev, ki jih je novejšo slovensko zgodovinopisje zavrnilo,² se Cvirn

1 Janez Cvirn, *Das »Festungsdreieck«*. *Zur politischen Orientierung der Deutschen in der Untersteiermark (1861–1914)*, ur. Ernst Bruckmüller, Meinhard Brunner, Janez Cvirn, Filip Čuček, Jure Gašparič, Martin Moll, Mojca Šorn in Andrej Studen (Münster: LIT Verlag, 2016).

2 Prim. Igor Grdina, *Ipavci. Zgodovina slovenske meščanske dinastije* (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001). Dušan Nečak, Boris Jesih, Božo Repe, Ksenija Škrlec in Peter Vodopivec, izd., *Slovensko-avstrijski odnosi v 20.*

neprestano ograjuje in si prizadeva vzeti v precep nasprotno, nemško stran, pokazati, kako so dojemali sebe in druge, ter orisati njihova družbeno-politična stališča v dvojni monarhiji in tudi na Spodnjem Štajerskem. Na ta način bolj razumemo, zakaj se je številčno šibko, a politično, kulturno in ekonomsko dominantno nemško govoreče prebivalstvo na Spodnjem Štajerskem vedno bolj branilo in postajalo vse agresivnejše, ko je – upravičeno ali ne – začelo izgubljati položaje ali t. i. »nacionalno posest«. S to perspektivo, ki prinaša veliko novega, zavzema Cvirnovno delo v domači historiografiji, prav tako pa tudi med avstrijskimi in nemškimi kolegi, posebno mesto.

Teoretskih razprav, ki se (od 80. let naprej) ukvarjajo z nacionalizmi na podoben način, Janez v svojih delih ni posebej navajal. Medtem ko so našeta dela (Benedict Anderson, Ernest Gellner, Miroslav Hroch) v nemško piščem zgodovinopisju obvezna literatura, jih v Cvirnovih spisih najdemo le poredko. Cvirn ni bil teoretik, pač pa praktik, ki je delal z viri in orisoval dejansko dogajanje »na terenu«. Ta pristop lahko pri določenih bralcih vzbudi začudenje ali celo kritiko – čeprav zgolj deloma upravičeno. Hitro bodo namreč ugotovili, da prinaša knjiga v bistvu koncept izoblikovanja majhnega, nacionalno orientiranega kroga ljudi, ki se je sčasoma razširil med ostale intelektualce, dokler ni zajel vseh plasti prebivalstva. In ta model je dejansko trifazni model, kot ga je kot prvi pred desetletji predstavil Miroslav Hroch za »nacionalni dvig« majhnih narodov, kot je bilo to značilno za Slovence;³ čeprav Cvirn ni eksplisitno navedel Hrochovih ugotovitev, so te pravzaprav identične njegovim.⁴

Z obsežno analizo lokalnega, v najboljšem primeru regionalnega razvoja, naniza Cvirn cel kup zadev, ki so značilne za Spodnjo Štajersko. S tem ne želim povedati, da ne gre izven tega okvira. Ravno nasprotno. Tako npr. opozarja, kako intenzivno so vplivala nacionalna nasprotja v drugih delih monarhije, še posebej na Češkem, na štajersko dogajanje – in obratno. S pomočjo številnih primerov Cvirn pokaže, da v Avstriji zaradi regionalnih posebnosti ni bilo (ali ni moglo biti) monolitnega nemškega tabora. Bolj kot to so propadli poskusi, da bi nemška stran vzpostavila neke smernice skupne politike za obrambo nemške dominancie nasproti ostalim narodom; predstavniki nemškega tabora namreč niso mogli zasledovati skupnih interesov, pač pa so morali delovati v skladu z željami svojih volivcev. Vse to je izhajalo iz dejstva, da je tedanja volilna pravica (ne volilna lista, pač pa izvolitev posameznika v volilnem okraju) od poslanca terjala obvezo do svojih volivcev, ti pa so bili večinoma podvrženi

stoletju/*Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino filozofske fakultete, 2004). Za novejšo oceno vloge Nemcev v Ljubljani gl. Dragan Matić, *Nemci v Ljubljani 1861–1918* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino filozofske fakultete, 2002).

3 Miroslav Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen* (Prag: Universita Karlova, 1968). Miroslav Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations* (Cambridge: University Press, 1985). Miroslav Hroch, *Comparative studies in modern European history: nation, nationalism, social change* (Aldershot, Burlington, VT: Ashgate Variorum, 2007).

4 Opomba prevajalca: Cvirn teoretskih del (Hroch, Gellner, Anderson, Hobsbawm idr.) pod črto ni navajal, saj se mu je zdelo poznavanje le-teh povsem samoumevno. Njihova dognanja je seveda s pridom uporabljal. Meni osebno, pa tudi svojim ostalim študentom, je vsa ta dela našteval kot železni repertoar za zgodovino nacionalizmov druge polovice 19. stoletja. Kot pred njim Hroch za Češko je za Spodnjo Štajersko tudi sam prišel do podobnega modela, kar je razvidno iz same knjige. Sicer pa je s Hrochom nenazadnje imel tudi osebne stike.

domačim okoliščinam pa tudi domači politični in nacionalni konstelaciji, zaradi česar je v konfliktnih položajih vsenemška solidarnost stopila v ozadje.

Takšne regionalne posebnosti so Cvirna spremljale vse življenje. Nič čudnega, da je do teorij nacionalizma, ki zadeve presojujejo nekoliko drugače, ostajal previden in jih pri svojem (spodnještajerskem) delu ni uporabljal.⁵ Toda tudi teoretično raziskovanje nacionalizmov prinaša določene empirične rezultate. Specifični razvoji so tukaj sicer zelo posplošeni, skrite pa ostajajo tudi njihove posebnosti; za teorije nacionalizmov namreč velja, da se lahko razvijajo le tako, da pojasnjujejo evropske ali pa, še boljše, globalne fenomene. Sicer obstajajo sistematične primerjave regionalnih ali nacionalnih razvojev, poudarek pa je vsekakor na tistem, kar povezuje, ne pa na tistem, kar ločuje. Cvirn je ta pristop obrnil na glavo. Ko opozarja na nemško politiko na Češkem, pokaže razlike na Češkem in (Spodnjem) Štajerskem, predvsem pa pojasnjuje, zakaj so se Nemci v obeh kronovinah znašli v različnih položajih in tako ubirali različne poti. Iz tega lahko izpeljemo, da teza teoretičnih raziskovalcev nacionalizmov, češ da so se Nemci povsod v monarhiji obnašali obrambno in delovali enako, pri Cvirnu ne zdrži.

Napačno bi bilo, da bi Cvirnov pristop in njegove raziskovalne rezultate enačili s pristopom s »ptičje perspektive«. *Trdnjavski trikotnik* je bogat s primeri, kako intenzivno se je spodnještajersko nemštvo počutilo kot del celotnega nemštva – znotraj in zunaj monarhije. Kljub vsemu so se nahajali na ogroženi periferiji nemškega naselitvenega območja v Evropi. Cvirn pokaže, da je vse to oblikovalo nemško patriotsko retoriko, manj pa konkretno politiko, ki je bolj kot temu sledila pragmatičnim zakonom. V nasprotju z modernimi raziskovalci nacionalizmov, ki se radi naslonijo na omenjeno retoriko in poudarjajo njen verbalni radikalizem, prav tako pa tudi razne zarotniške scenarije in scenarije ogroženosti, je Cvirn ubral drugo pot – k raziskavi je pritegnil proklamacije obeh nacionalnih skupin, ki so nagovarjale kar najširšo javnost. Cvirna zanimajo konkretni problemi v občinah, okraju, deželi in državi, prav tako pa tudi njihovo reševanje z (nemško)nacionalnega zornega kota. Zato je njegovo najpomembnejše gradivo tisto, ki ponuja vpogled v številne nacionalne debate: parlamentarna predstavniška telesa – od občinskega sveta do državnega zbora – pa tudi časopisje.

Zgodovinar, kot Cvirn, ki usmerja svojo pozornost na konkretno problematiko v omejenem prostoru – kjer med protagonisti obeh nacionalnih skupin vsak pozna vsakega –, bo z abstraktnimi koncepti »zamišljene skupnosti«⁶ Benedicta Andersona imel bolj malo skupnega.⁶ Andersonovo delo je izšlo leta 1983; naslov je prerasel v krilatice v splošnem političnem diskurzu. Knjiga ni izšla »osamljena«, pač pa istočasno z deloma Gellnerja (*Nacije in nacionalizem*) in Hobsbawma (*Izum tradicije*).⁷ Ti avtorji so bili znanilci konstruktivističnega obrata v raziskovanju nacionalizmov v 80. in 90. letih. Za Jugoslavijo (ali od leta 1991 Slovenijo) se zdi, da so te študije v strokovne kroge prišle nekoliko kasneje. Pri Cvirnu niso igrale nobene vloge, kar

5 Gl. op. 4.

6 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London: Verso, 1983).

7 Ernest Gellner, *Nationalismus und Moderne* (Berlin: Rotbuch, 1991). Eric Hobsbawm, *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).

lahko obžalujemo, po drugi strani pa tudi razumemo. Če je po Andersonu ena od štirih temeljnih značilnosti naroda njegova »zamišljenost«, ker se večina njegovih pripadnikov med sabo osebno sploh ne pozna, Cvirn temu ne oporeka, toda zdi se, da je Andersonov koncept težko uporabiti na Spodnjem Štajerskem, kjer se prebivalci med seboj zelo dobro poznajo. Dejstvo je, da se *Trdnjavski trikotnik* ne drži teoretskih spisov; avtor je jasen in bralca nikakor ne zavaja in slepi.⁸

Trdnjavski trikotnik ne zagovarja teze, da sta slovenska in nemška nacionalna skupnost, ki sta skupaj s svojimi nacionalnimi konflikti leta 1914 nedvomno obstajali, zgolj konstrukt majhnih intelektualnih elit zunaj vsakdanjika večine prebivalstva. Za Cvirna so antagonistične nacionalne skupnosti zelo žive, čeprav ne razloži, kako so nastale. Za prvi dve tretjini 19. stoletja namreč opisuje anacionalno stanje brez vsakršnih nacionalnih konfliktov. Prebivalci Spodnje Štajerske se razlikujejo zgolj po jeziku – ne glede na to, da večina obvlada oba –, to pa ne sproža nacionalnih nasprotij in sploh ne oblikuje nacionalne zavesti; prevladujejo namreč regionalne identitete. Kako se je ta harmonija porušila, kaj je ta proces pospešilo in zakaj sta se na koncu obe nacionalni skupini znašli na sovražnih bregovih – vse to najdemo v neštetih podrobnostih, kljub temu da motivi niso povsem jasni. Do podobnih rezultatov je prišel Joachim Höslér za Kranjsko in Spodnjo Štajersko za obdobje med letoma 1768 in 1848.⁹ Höslér opisuje, kako je prišlo do nacionalne diferenciacije in kdo so bili njeni nosilci. Zakaj je sprva nevtralna diferenciacija desetletja kasneje prerasla v oster nacionalni spopad, zakaj je sožitje (čez vmesno fazo še prijateljskega sobivanja) preraslo v nasprotje, pa ostaja pri Höslérju neznanka, saj se njegova raziskava konča z letom 1848 – približno tam, kjer Cvirn začne svojo pripoved.

Če želimo *Trdnjavski trikotnik* ovrednotiti, ga moramo postaviti v kontekst z ostalimi podobnimi raziskavami. Moja knjiga *Kein Burgfrieden*,¹⁰ ki se prav tako posveča slovensko-nemškemu konfliktom, Cvirnovim ugotovitvam v glavnem pritrjuje, čeprav se njeno jedro ukvarja z zadnjimi leti pred letom 1914 in vojnimi leti. Ameriški zgodovinar Pieter Judson v svoji knjigi *Guardians of the Nation* oporeka prisotnosti nacionalno motiviranih konfliktov in s pomočjo treh regij (Češke, Spodnje Štajerske in Južne Tirolske) prepričljivo pokaže, da so pred letom 1914 tam obstajali prej povezovalni kot ločevalni elementi.¹¹ Judson opozarja na zelo razširjeno dvojezičnost, medetnične poroke in – z izjemami – harmonično sožitje Nemcev s Čehi, Slovenci in Italijani. Prav tako postreže s številnimi dokazi, da nacionalni prepir ni nastal znotraj družbe, pač pa je prišel od drugod oziroma so ga prinesli drugi: na jezikovno mejo preseljeni intelektualci, uradniki itd., ki so v novem kraju – pogosto na jezo avtohtonih prebivalcev – nastopali kot hujskači za interese svojega naroda. Judson jih označuje za »varuhe

8 Gl. op. 4.

9 Joachim Höslér, *Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution, 1768–1848* (München: R. Oldenbourg, 2006).

10 Martin Moll, *Kein Burgfrieden. Der deutsch-slowenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918* (Innsbruck, Wien, Bozen: StudienVerlag, 2007).

11 Pieter Judson, *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria* (Cambridge, London: Harvard University Press, 2006).

naroda«, za samooklicane varuhe lastne etnije. S številnimi dokazi pokaže, da je te varuhe okolica pogosto odklanjala. Mnogi aktivisti so sebe dojemali kot glas vpijočega v puščavi in izražali razočaranje glede nacionalne nezainteresiranosti »neumnih« podeželanov, ki niso dojeli nacionalne miselnosti; nekateri »buditelji« so zaprepadeni zapustili jezikovno mešana področja, saj jih prebivalci niso želeli poslušati.

A ni razloga, da bi z Judsonovim delom ovrgli *Trdnjavski trikotnik*. Cvirn ni nikoli zanimal, da je obstajalo prijateljstvo med Nemci in Slovenci – zgolj redko ga je bilo opaziti in v virih ni o tem nobenih sledi. Drugače je pri sporih, predvsem pri nasilnih ali tistih, ki so bili prisotni na političnem parketu ali v časopisju. Judson nikakor ne zagovarja teze, da je bila v treh regijah, ki jih je raziskoval, zgolj harmonija. Našel je številne konflikte, ki pa so bili zanj zgolj ena plat – ne najpomembnejša – skupnega življenja. Po drugi strani pa je premalo pozornosti posvetil indicem, ki so kazali na množično nacionalno mišljenje in ki jih navaja Cvirn (število članov nacionalnih društev, naklada nacionalnega časopisja itd.). Na ta način bi Judsonovo, Cvirnovo in moje delo mogoče lahko brali kot dopolnjujoče se študije.

Za čas, ki ga obravnava Cvirn, je skoraj nemogoče podati splošno oceno postopanj in ravnanj velike in etnično mešane skupine ljudi. Podobne težave se pojavljajo pri biografijah protagonistov obeh strani na Štajerskem. Za nemške posameznike je komaj kaj najti, kar je razvidno iz portretov številnih aktivistov v dodatku Cvirnove knjige. Moja študija o Heinrichu Wastianu, deželno- in državnozbornem poslancu, mariborskem podžupanu in načelniku nemškonacionalnega društva »Südmark«, pokaže na njegovo nemškonacionalno in protislovensko držo vse do njegovega odhoda z vseh položajev leta 1914, začuda pa je svoja stališča precej omilil v letih do svoje smrti leta 1932.¹² Biografija o Antonu Korošču, vodji slovenskega nacionalnega gibanja (ne le na Štajerskem), ki je izšla malo pred *Trdnjavskim trikotnikom*, prikazuje leta vojne kot zaostritev slovenske politike in dokončni odmik od monarhije (Walter Lukan je to nedavno potrdil v svoji zadnji knjigi).¹³ Na drugi strani pa dve biografiji o Ivanu Šušteršiču prinašata do zadnjega cesarsko zvesto držo slovenskega kranjskega deželnega glavarja.¹⁴

Tudi če bi želel, Cvirn ni mogel sprejeti (novega) koncepta zgodovine konfliktov in konfliktnih skupnosti, saj se je ta uveljavil šele po izidu *Trdnjavskega trikotnika*. Tukaj ne gre zgolj za konflikte med skupnostmi, pač pa za skupnosti, ki sicer imajo medsebojne konflikte, ker pa so toliko prežete, da se – kot npr. na Spodnjem

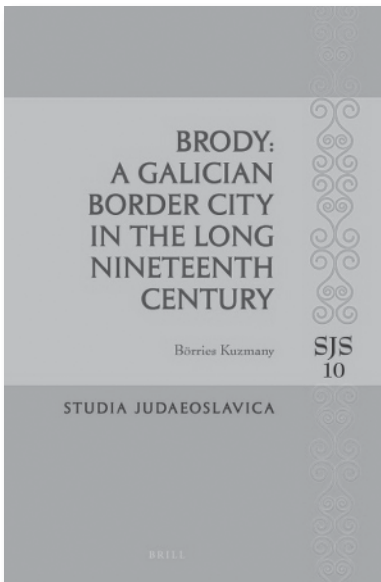
12 Martin Moll, »Die 'Affäre Wastian': Ein Streiflicht auf deutschnationale Politik in der Steiermark am Vorabend des Ersten Weltkrieges,« *Geschichte und Gegenwart*, 19 (2000): 131–55. Za posamezne omembe vredne vse-nemške politike na Štajerskem prim. Lothar Höbelt, »Hochverräter aus Größenwahn oder Don Quixote von der Weinstraße? Vinzenz Malik – ein 'Original' der altösterreichischen Politik,« *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, 93 (2002): 255–77.

13 Feliks J. Bister, »Majestät, es ist zu spät...« *Anton Korošec und die slovenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918* (Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1995). Walter Lukan, *Die Habsburgermonarchie und die Slowenen im Ersten Weltkrieg. Aus dem »schwarzelben Völkerkäfig« in die »goldene Freiheit«?* (Wien: New Academic Press, 2017).

14 Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925. Pot prvaka Slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998). Andrej Rahten, *Ivan Šušteršič. Der ungekrönte Herzog von Krain. Die slowenische katholische Bewegung zwischen trialistischem Reformkonzept und jugoslawischer Staatsidee* (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, 2012).

Štajerskem do njenega vstopa v državo SHS konec leta 1918 – ena druge ne morejo otresti, se pač hočeš nočeš morajo »tepsti« med sabo. Ne nazadnje je Arnold Suppan ponazoril ta koncept tudi za Spodnjo Štajersko.¹⁵ Prikazati je želel zgodovino konfliktov narodov habsburške monarhije glede na potek, vzroke in posledice od sredine 19. stoletja naprej. Zgodovina konfliktov sicer pomeni, da se skozi daljši časovni lok pokaže, kako in zakaj se je končalo bolj ali manj neproblematično skupno življenje različnih skupnosti in kako so uveljavitev nacionalnih prizadevanj, tudi s političnimi motivi, osebna ali ideološka motivirana politika moči in tudi nasilna sredstva vodili k propadu in ponovnem oblikovanju srednjevzhodnega in jugovzhodnega evropskega sveta držav in njihovih skupnosti. Mešanje etničnih skupin, ki je historično dejstvo, njihovih jezikov, kultur in socialnih miljejev, postane problem, ko se prvotna toleranca sprevrže v konfrontacijo. Tudi za ta aktualni raziskovalni koncept je Cvirnov *Trdnjavski trikotnik* postavil pomembne temelje, ki veljajo še danes.

Martin Moll
prevedel Filip Čuček

Börries Kuzmany,
Brody: A Galician Border City in
the Long Nineteenth Century
Boston in Leiden, Brill 2017,
443 strani

Pričujoča monografija Börriesa Kuzmanyja, zgodovinarja na Inštitutu za raziskovanje moderne in sodobne zgodovine avstrijske akademije znanosti in umetnosti, je plod skoraj dve desetletji trajajočega raziskovanja danes skorajda pozabljenega mesteca Brodi, ki je do razpada habsburškega imperija ležalo na njegovem skrajnem severovzhodnem robu. Knjiga, ki je avtorju prinesla nekaj prestižnih nagrad in naletela na naklonjeno kritiko recenzentov, je sicer v nemškem jeziku izšla že leta

2011. Od lanskega leta pa je na voljo tudi v angleški različici.

Avtor gradi zgodbo o preteklost mesta Brodi s pomočjo historičnih drobcov, ki jih skozi poglavja uspešno povezuje v razmeroma koherentno pripoved »dolgega trajanja« o vzponu in kasnejšem gospodarskem ter splošnem brodolomu mesta. Če je še leta 1830 Brodi štel okoli dvajset tisoč prebivalcev, in bil s tem takoj za Lvovom drugo

15 Arnold Suppan, *Hitler – Beneš – Tito. Konflikt, Krieg und Völkermord in Ostmittel- und Südosteuropa* (Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, 2014).